

Dr. Tatár Mária Magdolna*

MI TÖRTÉNT AZ ELHURCOLT, HELYBEN NEM LIKVIDÁLT EMBEREKKEL?

Indokolt a minden leszármazottat, rokont évtizedek óta kínzó, a címben megfogalmazott kérdés: Mi történt az elhurcolt, helyben nem likvidált emberekkel? A válasza egyelőre sajnos majdnem csak német túlélők őszinte és részletes vallomásaiból következtethetünk. Zomborra¹ és a környékbeli magyar falvakra vonatkozóan csak kevés dokumentum került eddig elő, de visszaemlékezés is alig-alig gyűlt össze. Ezért tartjuk fontosnak az itt közölt rövid, de a gombosi eseményekkel is foglalkozó írást, evvel is teljesebbé téve az elpusztítottak sorsáról alkotott képet.

Bácska 1944. október 12. és 23. között a legtöbb helyen harc nélkül került Tito partizánjai² kezére. Mégis elszabadult a pokol. Tito direkt parancsára katonai igazgatást vezettek be, Ivan Rukavina partizán vezérőrnagy vezetése alatt. Rukavina gondoskodott az 1943. évi jajcei határozat végrehajtásáról, amely a „nép ellenségei”-nek, a „hazárulók”nak, a „megszállók segítői”-nek a kiirtásáról szólt. Ezek valamelyikét szabályos bírósági eljárás nélkül szinte bárkire rá lehetett fogni.³ A falvak tekintélyes embereit, a magyar és német egyesületek aktív tagjait, a vagyonosakat, a papokat, tanítókat mind ide sorolták, s kiszolgáltatták az OZNA-nak. Zomborban ennek központi börtöne a Kronich-palotában⁴ volt. Rukavina és a

* Dr. Tatár Mária Magdolna Oslóban élő magyar-mongol történelemszakos kutató. Érdekli, sőt kutatja is délvidéki tragédiánkat. Ezt a fejezetet e könyvhöz írta, azzal a céllal, hogy a megmenekült egykori német rabok elbeszélése alapján tájékozódjunk a zombori eseményekről, táborokról.

¹ In: LD I-IV = Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien I-IV Bde. München-Sindelfingen 1993-4-5-7

² Akadtak köztük jóhiszeműek is, például egészen fiatal paraszt gyerekek, akik segítettek a bántalmazottakon. Őket büntetésből a frontra küldték.

³ A Tito által irányított kommunista mozgalom 1943-ra már nemzetközi elismerést szerzett. A Jajce városában megtartott AVNOJ-ülés (Antifasisztičko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije – magyarul: Jugoszláv Népfelszabadító Antifasiszta Tanács) meghatározta az újjáalakítandó délszláv állam jellemzőit és állami szerveit. Foglalkozott az ellenségeivel való leszámolással is, ám a hivatalos és nyilvános dokumentumokban ugyancsak madárnyelven közölték, hogyan fognak elbánni ellenfeleikkel. Lásd: Josip Broz Tito összegyűjtött művei, magyar nyelvű kiadás, 17. kötet. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1984., 263–280. o. és a hozzá tartozó lábjegyzetek és mellékletek.

⁴ A 4-es lazarettben (kórházban) dolgozó tanú a manzárd ablakából látta az OZNA-börtön udvarán reggelente körben, hátratett kézzel sétáló foglyokat, akiket alaposan felfegyverzett őrség felügyelt. (LD II, 407. old.)

vezetőség megengedte a helybeliek, a szomszédok irigységből, kapzsiságból, haragból, bosszúból fakadó személyes akcióit is, ami gyakran tömeggyilkossáig, rablásig, fosztogatásig, vagyonekobzásig fajult.

A gyilkosságok külön csoportját képezte az úgynevezett Akcija Inteligencije, melynek értelmében a helyi potenciális vezetőket, az értelmiséget irtották. Ez a legtöbb helységben 1944. október 25-e és november 25-e között zajlott le⁵. Nyugat-Bácskában ezt a KNOJ-kommandó (Jugoszláv Nemzetvédelmi Hadtest, valójában Tito különleges katonai egysége) és egyes partizán egységek hajtották végre november 2-a és 25-e között. Már rögtön október 21-e után, amikor Zombor harc nélkül a partizánok kezére került, Nyugat-Bácskában a politikai üldözés központjává tették a várost, amelyben két börtönt és egy lágert rendeztek be. Az említett Kronich-palota az OZNA központi börtöne lett, a megyeháza pedig a katonai igazgatásé. Mindkét helyen „bíróóságok” is működtek. Szentanú írta: a megyeházán kialakított börtönben több száz embert tartottak fogva, és kínozták őket. A foglyok csak ritkán tudták, hogy egyáltalán mit akarnak tőlük, mi a vád ellenük. Nem saját múltjukról, inkább a társaikról vallatták őket. Vagy akár számukra ismeretlen személyekről akartak tőlük terhelő vallomást kicsikarni⁶. Ezzel szemben a Kronich-palotába azokat a kisebbségekhez tartozókat vitték és ölték meg ott őket, akik az AVNOJ határozata értelmében már jogfosztottnak számítottak. A megyeháza, úgy tűnik, inkább a partizán vezetőségnek azt a célját szolgálta, hogy a hatalmat megragadhassák és kiterjeszthessék a kisebbségek elleni hamis vádak koholásával⁷.

Tanúvallomások a Kronich-palotában történekről

1. **Walentinné Reiter Magdalena** (Monostorszeg, 1897) apatini lakos annak köszönheti megmenekülését, hogy jól beszélt szerbül, s ezért a bácsszentiváni (Prigrevica, Priglewitz) táborban szakácsnőként dolgozhatott. Eskü alatt tett vallomása: „A Kronich-palotának nagy pincéje volt, amelyet a partizánok börtönül használtak. Ott embereket be is falaztak. Hauck apatini mérnöknek pedig ugyanott tüzes vassal az egész testére horogkereszteket égettek, majd sebeit drótkéfével addig dörzsölték, míg behalt.”⁸ (Az apatini németység ugyanolyan sorsban részesült, mint az ország minden németje, annak ellenére, hogy 1944. március 19-éig Apatinban jelent meg a hitleri Német Birodalom egyetlen ellenzéki német nyelvű lapja, a Die Donau, a helyi nagy tekintélyű plébános, Berecz Ádám szerkesztésében. – A szerk. megj.) Valószínű, hogy ebben a tanú tévedett, s az eset az apatini városháza alatt történt, mert Hauck Ádám mérnök halálának itt volt tanúja a fűtőberendezéshez kirendelt két rab munkás. A mérnökön nem létező rádiót kerestek a partizánok.⁹ A rabok befalazását is megerősítette egy másik tanú, de az is ugyanott történt.¹⁰ A Kronich-palotában uralkodó

⁵ LD III, 756-457. o.

⁶ u.o. 402. o.

⁷ LD III, 764. o.

⁸ LD II, 439-440 o.

⁹ LD II, 441-442. o.

¹⁰ LD II, 445. o.

viszonyokról Helene Rajal tanítónő is nyilatkozott, akit Apatinban fogtak le november 20-án, s akit 3 heti fogság után vittek oda munkára. Fő feladata az volt, hogy az ételt hordja a foglyoknak. „A garázsban kb. 150 férfit tartottak 7 teljes hétig láncokban.¹¹ Ezek olyan szorosak voltak, hogy kisebesedett a kezük. Hét hétig nem vették le róluk, sem evéshez, sem a szükségük végzésekor. Hiányos volt az öltözkük is, és a hideg decemberi időben rongyokban feküdtek a fűtetlen garázs betonpadlóján. Teljesen el voltak tetvesedve. Az ételt összesen 15 csajkában tették oda nekik a betonpadlóra. A levest kettesével ették. (Vagyis 10 ember kapott egy tál levest, amit összedrótózott kezükkel nyilvánvalóan csak egymást etetve fogyaszthattak el – T.M.M. megjegyzése).” A foglyok közül a tanú név szerint felsorolt több apatinit. 1944 karácsonyán jött egy új bíró Újvidékről, ő szentestére szabaddá tette a kezüket. A tanítónőt íjjel 11-kor váratlanul bíróság elé hurcolták. Avval vádolták, hogy az intelligenciához tartozik, rosszra tanította a gyermekeket, burzsuj, s ezért 3 évi kényszermunkára ítélték. A szerencsétlen nő avval védekezett, hogy sohasem tanított, s inkább lőjék agyon, de 3 évet nem bír ki ebben a pokolban. Erre az ítéletet 6 hónapi kényszermunkára változtatták. Ezt a partizánok kórházában kellett ledolgoznia.¹²

2. **Elisabeth Ehmman** apatini asszony a férje sorsát mondta el, akit az apatini városháza pincéjében borzalmasan megkínóztak, majd 1944. december 8-án Zomborba vitték börtönbe. Hat hétig tartották kéz- és lábbilincsen, magánzárákában, gyakran napokig élelem nélkül. Kínzóí, kihallgatói nagyon primitív, gyakran írástudatlan emberek voltak, akik részegen ítélték el embereket, maguk sem tudva, miért. Férjét innen a gádori (Gakovo, Gákova) táborba vitték, ott meglátogatta a nővére. Annak mondta el a részleteket, mielőtt belehalt volna sérüléseibe.¹³

3. Kétségtelen, hogy nem minden fogoly felett ítéleztek. Erről **Martin Reinsprecht** nyilatkozik, aki úgy menekült meg, hogy horvátnak adta ki magát, s ezért, fogolyként ugyan, de a partizánok kórházában, tűrhetőbb körülmények között dolgozhatott. Egy Milán nevű milicista (rendőr), aki a Kronich-palotában szolgált, 1945 februárjában és márciusában szinte naponta felkereste őt a kórházban, hogy ott szeszes italt szerezzen magának. A milicistának megeredt a nyelve, s elmondta többször is, hogy előző este hányakat végzett ki tarkólövessel. Ezt általában a porucsnik (főhadnagy) rendelte el. Milán sötétedés után szólt a kijelölt szerencsétlennek, hogy készüljön: Druže, spremi se, ideš kući! (Eltárs, készülj! Mész haza.), de nem az utcára vezette őket, hanem az udvarra, és hátulról lelőtte a szerencsétleneket. A tanú soha nem merte megkérdezni, hogy kik voltak az áldozatok, de a városban beszéltek, hogy főleg magyar és német „intelligencia” vagy más, fontos személyek voltak. Azokról, akiket bírósági tárgyalás nélkül tartóztattak le és tüntettek el, azt mondták, hogy Újvidékre vitték őket.¹⁴

¹¹ Sokkal valószínűbb a más tanúk szerinti közlés, hogy a rabokat nem bilincseltek vagy láncolták, hanem egymáshoz drótozták.

¹² LD III. 764-765. o.

¹³ LD II, 444-5. o.

¹⁴ LD III. 764-5. o.

Tanúvallomások a Bezdáni úti lágerban történekről

1. A zombori civil láger a Bezdáni úton volt. Nem sokkal korábban ugyanide gyűjtötték össze Eichmann parancsára a zsidókat. Zombor azokban a hetekben több okból is a hadviselés hátterének számított: épségben megmaradt a repülőtere, a középületekben katonai kórházakat lehetett működtetni stb. Ezért sok rabot tereltek ide, akik nyomorúságos élelmelés mellett szünnap nélkül dolgoztak. A táborban volt ugyan egy apatini orvos és orvosnő is, de szénarakodásra használták őket, míg a partizánok a betegek kínzásával szórakoztak. Tulajdonképpen könnyű lett volna megszökni a táborból is és a kényszer-munkáról is, de az embereket annyira megtörték, hogy a legtöbbje meg sem kísérelte. Megjegyzendő, hogy azt a foglyot, aki értékeit rögtön nem adta át a partizánoknak, agyonlőtték. Az értékek begyűjtését „tetvetlenítés”-nek nevezték¹⁵. **Martin Reinsprecht** tanú vallotta a következőket is: ő maga a 2100-as sorszámot kapta, s tanúja volt, hogy állandóan új csoportokat hoztak oda. Vagyis sok ezer emberről lehet szó. A munkára vitt embereket mindig „darabszámra” adták át, ezért nem lehetett tudni, hogy ki hol van. A munkaképteleneknek a megsemmisítő táborba küldésénél is teljesen összekeverték az ügyeket, ezért teljes káosz uralkodott.¹⁶ A barakkok olyan zsúfoltak voltak, hogy az emberek a földön aludtak. Benn rossz volt a levegő, csak a testek kigőzölgése fűtött. Férfi- és női barakkok voltak, a férfiak és a nők nem beszélhettek egymással. Csak a latrina (tábori közös illemhely, mellékhelyiség, szükséghely, mosdó stb.) falán át próbáltak szót váltani. 1945 januárjában reggel 4-kor volt az ébresztő, mosakodni csak az udvaron lévő, egyetlen artézi kútnál lehetett. Alig jutott 2-3 naponta egy maroknyi víz egy-egy személynek. Enni reggelente híg levest kaptak egy szelet kenyérrel, ez volt az egész napi fejadag. 2-3 órán át felsorakozva kellett várniuk, hogy összeállítódjanak a munkabrigádok. Magánszemélyek is igényelhetek innen munkást, akiért a láger kasszájába bizonyos összeget kellett befizetniük az igénylőknek, majd válogathattak maguknak a tömegből. Egyébként fel nem robbant bombákat és aknákat távolítottak el, szenet rakodtak ki vasúti teherkocsikból és hajókról, takarítottak a katonai kórházban, összeszedték a berendezést az elhagyott német házakból, lövészárkokat ástak a baranyai oldalon, illetve nagy létszámú csoportokban vitték őket a környező falvakba munkára, a hirtelen létrehozott mezőgazdasági birtokok „upravá”-inak (igazgatóságainak) igénylése szerint stb. A láger kegyetlen parancsnoka, egy Rajko nevű partizán, aki eredetileg lócsiszár volt, korbáccsal verte az embereket. A rossz bánásmód következtében munkaképtelenné vált embereket a gádori (gakovói) és a körtési (kruševljei) megsemmisítő táborba küldte. A német hadsereg egy ott maradt utánfutójában, egy télen fagyos, nyáron forró bádogdobozban büntetőcellát rendezett be, ahol az oda bezártak napokig nem kaptak enni, s verték őket. Rajko ravaszul csapdába is ejtett egyeseket. Megkérdezte például, hogy nem hiányzik-e valamijük, s ha valaki jelentkezett az elvett cipőjéért, félholtra verte, hogy megtanulja, neki nincs semmihez joga. A raboktól elvett

¹⁵ LD II. 405-6. o.

¹⁶ LD II. 403. o.

értékekből Rajko Belgrádban házat akart venni magának. Az állam azonban magának akarta a véres zsákmányt, s Rajkót letartóztatták. Utódja Dušan Kurepa lett. Rá a szadizmusa volt leginkább jellemző. 13 embert maga ölt meg, ebből kettőnek saját kezűleg vágta el a torkát. A tábor 1948. március elejéig működött.¹⁷

2. **Elisabeth Mahr** (szül. Burghardt, 1912.) bácsszentiváni lakos vallomása: Gyötrelmeik az oroszok érkezésével kezdődtek. 13 és a 15 éves lánya a nagyszülők szénapajtájában rejtőzködött egész novemberben. A hónap végén munkára hajtották őket a partizánok Apatinba, majd onnan 1945. január 22-én Zomborba. Ott március 11-én adták át őket a barakktábornak. (Hol voltak addig? A börtönben? – T.M.M.) 500-an voltak a barakokban, leülni sem lehetett. Másnap továbbhajtották őket Bezdánba. Indulás előtt azt mondta a lágerparancsnok a kíséző partizánoknak: „Ha a felét visszahozzátok, az is elég lesz.” Bezdánból másnap étlen-szomjan ismét tovább, át a Dunán, Baranyába, harci állások ásására. Közben kiskorú gyermekeit, akiket nagyanyjukkal együtt már hónapokkal korábban táborba vittek, elvették a még élő nagyanyjuktól.¹⁸

Tanúvallomások a hadikórházban történekről

1. Akik itt dolgozhattak, szerencsésnek mondhatták magukat. Ezt még a szovjet hadsereg rendezte be, majd továbbvonulásakor átadta a partizánoknak. Ez lett az úgynevezett 4-es számú lazarett (hadikórház). Raktárába gyűjtötték össze a táborokba hurcolt svábok bútorait, háztartási felszereléseit. Ugyanígy a **ferences kolostorba** is. A kórház személyzete itt ellenőrizetlenül becseréltette a saját hitvány holmiját, például bádog evőeszközeit alpakkára, rongyait ruhára, rongyos szőnyegét jóra, szépre, értékesre. A raktár borára járt rá a Kronich-palotából a fent említett milicista is.¹⁹ A 4-es lazarettben dolgozó és a pincében tartott mintegy 50 fogoly étele hónapokon át sótlan, zsírtalan bableves volt, kőkemény kukoricakenyérrel. Íme egy tanú vallomása, aki Zomborban mindhárom pokolban megfordult. **Christine Schopflocher** (szül. 1904, Monostorszeg, zombori lakos) a közelgő orosz hadsereg kegyetlenkedéseiről hallva, zombori vendéglős férjével együtt 1944 szeptemberében Bécsbe ment, majd 1945. április elsejére visszatértek Gyékényesre, Magyarországra. Itt érte őket a „felszabadítás”, amikor az oroszok megerőszakolták a terhes asszonyt, férjét pedig úgy összeverték, hogy április 6-án belehalt. Őt magát hazasuppolták Jugoszláviába. Sok hányattatás után megérkezett Zomborba, de senki, bunyevác barátnője sem merte befogadni, mert a svábokat már táborokba zárták. Egy magyar kocsis szánalomból elvitte majdnem Monostorszegig, s ott a nővére, egy horvát felesége, be merte fogadni. A szomszédok és rokonok kétségbeesése ellenére azonban nem maradhatott ott, mert aki nem adta fel a menekülőket, azt agyonlőtték. Így másnap a nővére feladta a kanászból lett faluvezetőnél, aki már előző nap értesült megérkezéséről. (Vajon ki sietett bejelenteni? – T.M.M.). Testi motozás után átadták az OZNA-nak, s azok Zomborba vitték börtönbe. Újabb

¹⁷ LD III. 766-768. o.

¹⁸ LD II. 454-455. o.

¹⁹ LD. II. 404. o.

testi motozás, kifosztás után a zombori barakkklágerbe került. Terhessége ellenére dolgoznia kellett: szenet rakodott. Egy monostori cigány bő jutalom reményében hírt vitt nővérének, így az egy kis élelemmel segítette, amit a munkahelyen dugott oda neki. Később a gádori táborba vitték, június 20-án egy zsúfolt helyiség padlóján ott szülte meg a kislányát. Kezdetben azért imádkozott, hogy a gyermek haljon meg, majd keményen elhatározta, hogy bármi áron életben tartja a kicsit. Kiismerte a helyi viszonyokat: pénz és egyebek ellenében a lágerparancsnok hagyta az embereket megszökni.²⁰ Egy részük előbb-utóbb úgyszólván visszakérült a sűrű ellenőrzések miatt, s akkor letejelnek az örnek az élelemből és a pénzből, amit a rokonok, ismerősök adtak össze a szökevénynek. Az anya így szerzett élelmet magának, hogy szoptathassa gyermekét. Közben tífuszon esett át, de végig szoptatta a csecsemőt, aki szintén megbetegedett. De mindketten életben maradtak. Egy szökés során az asszonynak sikerült megtalálnia a szüleit, akik a zombori lazarettben voltak kényszer-munkán. Itt egyik orvos igyekezett segíteni mellhártyagyulladásán. Végül huszadmagával végleg megszökött át Magyarországra. Valójában civil ruhás partizán vezette át őket jó pénzért. Ő maga az összes pénzt, 2200 dinárt, adaadta a parancsnoknak a maga és a kislánya életéért. Bár semmijük sem volt, a magyarok segítették őket, és sikerült átjutniuk Ausztriába. Örökké hálás az Istennek, hogy a kislányával együtt, bár súlyos tüdőbeteg, de csodálatosan megmaradt, hiszen a legtöbb szülő nő a csecsemőjével együtt meghalt a táborokban.²¹

2. Végül egy jelentés a Gombos faluval szomszédos helységből: **Miklósné Nyári Anna** (1929, Bácsszentiván) közlése. Amikor gyalog hajtották őket a szentfülöpi (Filipovo) táborba, a nyári hőségben, Sztapár faluhoz érve abban reménykedtek, hogy ott kapnak egy kis vizet. Ehelyett a sztapári szerbek ujjongva, táncolva fogadták a nyomorultak menetét, leköpködték, szidták, kövel dobálták őket. Az örök hagyták. A falu szélén egy magyar asszony titokban némi vizet csempészett a menetnek.²²

A sváb túlélők vallomásainak egyes részletei felismerhetők a magyar emlékezősekben is. Talán még lesznek magyar túlélők, akik vállalják a fontos feladatot: az igazság teljes feltárásának érdekében hasonlóan részletes, bár fájdalmas vallomás tételét. Mindenkinek, aki ennek érdekében tevékenykedik, a csak felsőbb hatalmaktól kapható lelki béke vigaszát kérjük.

²⁰ A táborokból megszökött rabok ellen kezdetben a rendőrség országos körözvényt adott ki, s ha elfogták, akár halállal is büntették őket. Később azonban az örök nem csupán elnézték a szökéseket, hanem serkentették is. A Bácskából a legtöbben Magyarországra szöktek, Szlovéniából és Horvátországból pedig Ausztriába és Olaszországba. Tito így is igyekezett szabadulni a német és a magyar lakosságtól.

²¹ LD II. 445-450. o.

²² LD II. 455-461. o.

Kronich palota napjainkban

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Wildmann, 1998. = Wildmann, Georg (ed.) 1998: Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944–1948. Die Stationen eines Völkermords. Verfasst vom Arbeitskreis Dokumentation in der Bonauschwäbischen Kulturstiftung – Stiftung des Privaten Rechts-, München, und im Bundesverband der Landsmannschaft der Donauschwaben, Sindelfingen. München, 1998. (Beiträge zur donauschwäbischen Volks- und Heimatforschung, Reihe III).
- I. Bd: Ortsberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito-Regime in der Zeit von 1944-1948. Hrsg: Donauschwäbische Kulturstiftung – Stiftung des Privaten Rechts-, München 3. Aufl. 1997.
- II. Bd: Erlebnisberichte über die Hrsg: Donauschwäbische Kulturstiftung – Stiftung des Privaten Rechts-, München. Verbrechen an der Deutschen durch Tito-Regime in der Zeit von 1944-1948. Red: Josef Beer. 1993.
- III. Bd: Erschiessungen – Vernichtungslager – Kinderschicksale in der Zeit von 1944 bis 1948. Ed.: Georg Wildmann und a. 1995.
- IV. Bd: Menschenverluste – Nahmen und Zahlen zu Verbrechen an den Deutschen durch
- Tito – Regime in der Zeit von 1944-1948. Ed.: Karl Weber. 1994.

A szerbiai tömegsírokat feltáró bizottság „Otvorena knjiga” (Nyitott könyv) nevű honlapja, melyen könnyen elérhető formában bőségesen találunk adatokat mindazon vajdasági civil áldozatokról, akiket 1944. szeptember 12-ét követően öltek meg, s akiről a feltáró bizottság kutatói vagy az egykori dokumentumok alapján, vagy másodlagos forrásokból (helyi monográfiák, könyvek) eddig tudomást szereztek. <http://www.komisija1944.mpravde.gov.rs/>
A gombosi áldozatok levéltári adatai is megtalálhatók a honlapon.